

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра релігієзнавства

**«НОВИЙ АТЕЇЗМ» ЯК ФЕНОМЕН СУЧАСНОГО ЗАХІДНОГО
ВІЛЬНОДУМСТВА**

Кваліфікаційна робота зі спеціальності
031 «Релігієзнавство»

На здобуття академічного звання бакалавра релігієзнавства

Студент-виконавець:
Савчук Юрій Олегович

_____ 4 курс

Науковий керівник:
Колібан Оксана Олександрівна
кандидат філософських наук, асистент

_____ (підпис)

Допущено до захисту:
Зав. кафедри _____

Київ-2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. «НОВИЙ АТЕЇЗМ»: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ФЕНОМЕНУ.....	7
1.1 ЗАРОДЖЕННЯ Й РОЗВИТОК АНТИТЕЇСТИЧНОЇ ХВИЛІ У ЗАХІДНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	7
1.2 РЕАКТИВНА ХВИЛЯ КРИТИКИ «НОВОГО АТЕЇЗМУ».....	15
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ПРЕДСТАВНИКИ «НОВОГО АТЕЇЗМУ» ТА ЇХ ІДЕЇ.....	20
2.1 РІЧАРД ДОКІНЗ ЯК СИМВОЛ «НОВОГО АТЕЇЗМУ».....	20
2.2 «ВЕРШНИКИ АТЕЇЗМУ» ТА ІНШІ ПРЕДСТАВНИКИ ВІЛЬНОДУМНОЇ ХВИЛІ ЗАХІДНОГО АТЕЇЗМУ.....	31
ВИСНОВКИ.....	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	48

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дискусії про місце релігії в суспільстві останні декілька століть не закінчуються ні на секунду. Завдяки сучасним засобам зв'язку, сотні тисяч користувачі соціальних мереж кожний день дискутують й висловлюються на тему місця та ролі релігії у сучасному світі. Здавалося б, як взагалі можуть релігійні погляди більше ніж 80% відсотків населення землі зникнути, хіба це можливо? На це питання мають відповідь безліч сучасних вчених, філософів, журналістів та культурних діячів, які сформували хвилю так званого «нового атеїзму».

Закінчення Холодної війни і розпад СРСР заклав початок тотальних змін в житті населення багатьох країн. Людська раса видихнула з полегшенням — тепер нам не потрібно кожний день боятись, що в будь-який момент дві зверхдержави можуть за лічені години знищити більшу частину населення земного шару своїм ядерним арсеналом. Завдяки науковому прогресу і активній боротьбі за права людини, в країнах Заходу з'являлись нові глобальні ідеї і цілі, які тільки підтверджували початок нової епохи. Проте вже через деякий час представники західної інтелігенції зрозуміли, що на зміну фанатичним ідеологіям, які погубили сотні мільйонів життів, може прийти новий вірус людських умів — релігійний фундаменталізм.

Під терміном «новий атеїзм» мається на увазі в першу чергу всезагальна назва системи поглядів десятків вчених, філософів та громадських діячів, в основі якої лежать уявлення про релігію як про хворобу сучасного суспільства, з якої потрібно активно боротися, і спростування базових положень релігії (наприклад, про існування бога) за допомогою наукового методу. Цей феномен розглядається як відповідь на зростання релігійного фундаменталізму по всьому світу, зокрема - на ісламістські теракти 11 вересня 2001 року в США, і поширення релігійності в США, де впливові християнські громади виступають за

викладання в школах креаціонізму, заборону одностатевих шлюбів і обмеження дослідження стовбурових клітин тощо.

Ступінь наукової розробки теми. «Новий атеїзм», перш за все, це феномен західного суспільства, де хвиля вільнодумства довгий час присутня у поглядах та роботах мислителів та науковців.

Ідеї нового атеїзму по-різному сприймаються представниками наукової спільноти. Так, американський соціолог Філіп Джозеф Цукерман у своїх роботах «Жити світським життям», «Віри більше немає», «Суспільство без Бога» досліджує зв'язок соціологічних показників з релігійними чинниками та приходять до підтримки ідеї «вершників атеїзму» про те, що в наші часи суспільство може існувати без релігії.

До найвідоміших критиків представника «нового атеїзму» Річарда Докінза відносимо праці християнського богослова Алістера Макграта, котрий видав книгу «Докінз як ілюзія», в якій він достатньо раціонально критикував світоглядні ідеї атеїста в його однойменній книзі «Бог як ілюзія».

На пострадянському просторі серед важливих досліджень варто назвати роботи російського релігієзнавця В. К. Шохіна, котрий досліджував особливості світогляду Річарда Докінза й порівнював його ідеї з ідеями французьких просвітників (Гольбаха, Дідро, Мельє).

Ще одна російська філософія Слепцова В. В. достатньо детально досліджувала тему «Нового атеїзму». Праці «Філософські витoki і специфічні риси «нового атеїзму», «Безмежна віра в скепсис», «Новий атеїзм» як феномен сучасного західного вільнодумства» та інші розкривають даний феномен з соціологічних, психологічних, та історичних сторін.

Об'єкт дослідження - феномен «нового атеїзму».

Предмет дослідження – ідеї представників «нового атеїзму», що представлені у матеріалах їх досліджень та дискусій з релігійними й науковими критиками.

Мета дослідження проаналізувати ідеї та діяльність представників «нового атеїзму».

Виходячи з мети, об'єкта та предмета можна сформулювати наступні завдання дослідження:

1. Розкрити сутність феномену «нового атеїзму».
2. Дослідити основні праці представників даного феномену та оцінити їх вплив на течію загалом.
3. Оцінити вірогідність поширення хвилі «нового атеїзму» на пострадянські країни, в тому числі й Україну.
4. Ознайомитись й дослідити сутність критики даного феномену.
5. Оцінити вірогідне майбутнє «нового атеїзму» й зрозуміти, наскільки це явище залишить слід в історії людства.

Методи дослідження. Робота ґрунтується на загальних методах соціогуманітарної сфери наукового пізнання: індукції, дедукції, аналізу та синтезі.

У своєму дослідженні ми дотримуємося загальних наукових принципів гуманізму, системності та світоглядного плюралізму, а також принципів академічного релігієзнавства: об'єктивності, позаконфесійності, нейтральності в питаннях релігії.

Системний метод полягає у цілісному розумінні об'єкта дослідження та всебічному аналізі зв'язків між окремими елементами цілого; історичний аналіз застосований у процесі виявлення історичного розвитку поняття «новий атеїзм»; порівняльний метод полягає у встановленні, шляхом порівняння, рис схожості та відмінності позицій представників «нового атеїзму» та їх критиків.

Структура роботи - Поставлена мета і завдання зумовили структуру дипломної роботи, яка складається зі вступу, двох розділів та підрозділів до них, висновків і списку використаних літератури та джерел. У першому розділі детально розглядається хронологічна послідовність розвитку феномену «нового атеїзму», а також детальний огляд на дискурс між діячами вільнодумного руху та його критиками. У другому розділі проаналізована діяльність найпопулярніших «нових атеїстів», поглиблення в їх наукову й культурну діяльність та описаний вклад в західний антитеїстичний рух нового тисячоліття. Обсяг роботи складає 50 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

«НОВИЙ АТЕЇЗМ»: ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ФЕНОМЕНУ

1.1. Зародження й розвиток антитеїстичної хвилі у західному суспільстві

Широковживаний термін «атеїзм» з'явився у Франції приблизно у XVI столітті, але сам феномен відкидання релігійних вірувань вже існував в найбільших цивілізаціях до Нашої ери, починаючи з часів Давніх Шумерів й закінчуючи епохою Античності. Наприклад, грецький поет Діагор (V століття до н. е.) відомий в європейській історії як «перший атеїст» і затятий критик релігії й містицизму. Також нам відомо про безліч філософів, державних та культурних діячів у Античній Греції, які відкрито заявляли про своє опозиційне відношення до духовних істин тогочасного суспільства. Час рухався разом з масовим європейським світоглядом, який змінювався від епохи до епохи, дійшовши до Ренесансу - доби відродження античних істин й появи нових вільнодумчих ідей.

Саме епоха Ренесансу породила реформаторів масового релігійного світогляду. Такі постаті, як Томас Гоббс, Поль Анрі Гольбах, Джон Толанд та багато інших відкрито критикували релігію і церкву, за що іноді піддавались навіть гонінням з її боку. Саме ті часи історики трактують, як часи розповсюдження антирелігійних ідей по європейському континенту, що створило фундамент сучасного секулярного суспільства Західної Цивілізації.

Важко й не згадати наукові роботи української філософині й релігієзнавця Черненко А.О., яка досліджувала розвиток феномену вільнодумства в умовах Реформації. В статті під назвою «Реформація як умова можливості вільнодумства» Черненко А.О. аналізуючи таких відомих протестанських реформаторів, як М. Лютера, Т. Мюнцера, Ж. Кальвіна та традиційних вільнодумців Дж. Толанда й А. Колінза, доходить до висновку, що тогочасна критика вільнодумців основних

загальноприйнятих церковних положень мала неабиякий рушійний ефект на розвиток суспільства.

Вже у ХХ ст. сформувався цілий ряд різних течій вільнодумства (наприклад, світський гуманізм, еволюційний гуманізм, атеїстичний екзистенціалізм, натуралістичний гуманізм). Ці та інші напрями розглянуті в радянській і західній релігієзнавчій літературі, проте з плином часу неминуче з'являються нові різновиди опозиційних ідей щодо релігії.

В останні десятиліття ХХ століття значний вплив на релігійні погляди надавали нові тенденції в житті суспільства і наукової думки. Спочатку був «ню-ейдж», пізніше з'явився постмодернізм, який багато в чому перетинався з Новою Ерою, але заходив набагато далі. Сьогодні ми все більше говоримо про явище «нового атеїзму».

Хоча загальна кількість його прихильників відносно невелика, деякі соціологічні дослідження показують[7], що вплив атеїзму зростає - особливо в середовищі підлітків і молоді. Так у статті «Новий атеїзм і соціологія: Чому тут? Чому зараз? Що далі?»[7] соціолог С. Баллівант наводить такі статистичні дані про зміну кількості віруючих і невіруючих з часу появи «нового атеїзму»: «Відповідно до Європейського центру соціальних досліджень, кількість британців, які визначають як ті, що належать до тієї чи іншої релігії, зменшилася з 50,7% у 2004 році до 48,6% в 2006 (на додаток до публікації книги Докінза «Ілюзія Бога, що вийшла у вересні, в січні транслювався його двочастинний широкообговорюваний документальний фільм «Корінь всього зла»). У той же самий час відсоток людей, які позиціонують себе як «абсолютно не релігійні», виріс з 11,3% до 13,7%. Крім того, кількість членів Британської гуманістичної асоціації зросла протягом чотирьох років на вражаючі 103,5% - з 3713 членів в січні 2004 до 7556 в січні 2008. Приблизно в той же період кількість гуманістичних обрядів (похорон, весілля, наречення імені) відправлялися

акредитованими БГА членами зросла на 27,9% - з 5734 до 2004 до 7334 в 2007. У США статистика також показує недавнє різке збільшення кількості першокурсників коледжів, що визначають себе як ті, які не відносяться ні до якої релігії і ніколи не були присутніми на релігійних службах ... »[1].

Таким чином, С. Баллівант справедливо зазначає, що було б досить важко довести причинний зв'язок між демонстраційним збільшенням числа невіруючих і «новим атеїзмом», однак таке припущення здається цілком розумним. Хоча б тому, що існують переконливі докази того, що в Британії деякі люди стали атеїстами (в основному - репрезентують себе в минулому як «агностики») після читання книги «Ілюзія Бога» (про це можна судити за кількісними даними розділу «Новонавернені» на сайті <https://richarddawkins.net>). Разом з тим існує статистика зворотної спрямованості - збільшення числа людей, що визначають себе в якості «дуже релігійних». Згідно зі статистичними даними, наведеними в цитованій статті Балліванта, Європейський центр соціальних досліджень визначив зростання кількості таких людей з 4% у 2004 р до 4,6% в 2006 р. Крім того: «Британський центр дослідження соціальних відносин» показує, що серед людей, які вважають себе релігійними, число тих, хто відвідує релігійні служби(мінімум) один раз на тиждень, збільшилася з 11,81% у 2004 році до 14,19% в 2006 р. Останні дані Католицької Церкви в Англії і Уельсі продемонстрували помітне збільшення числа повернень до священства: 24 - в 2003 році, 27 - у 2004, 31 - в 2005 році, 44 - у 2006 році, 44 - в 2007»[7 с. 123].

Ці дані свідчать про те, що «новий атеїзм» справив (в англомовному суспільстві) дві різноспрямовані реакції: для одних став каталізатором визнання власної нерелігійності, інших же змусив впевнитись в своїй релігійній прихильності.

Оголошувати боротьбу з релігією на початку XXI століття може здатися дивним заняттям, враховуючи, що релігія перестала диктувати норми життя в розвинених країнах. Так, в окремих осередках консерватизму, від Польщі і Угорщини до Америки та Ізраїлю, релігія продовжує впливати на політику. Але в більшості країн заходу, релігія міцно вийшла з публічного життя, ставши приватною справою окремої людини. Але не варто забувати, що «новий атеїзм» - це реакція, в першу чергу, на ісламський релігійний фундаменталізм, але також і на 8 років правління президента Джорджа Буша молодшого, і на поширення релігійності в США, де впливові християнські громади виступають за викладання в школах креаціонізму, заборону одностатевих шлюбів і обмеження дослідження стовбурових клітин. І в цій якості нові атеїсти грають важливу роль в популяризації атеїзму і захисту наукового і раціонального підходу в суспільстві.

Як вже відзначало багато західних ЗМІ[15], останні віяння відзначаються деякими вкрай цікавими особливостями. Наприклад, представників «нового атеїзму» - Річарда Докінза, Крістофера Хітченса, Сема Харріса і Деніела Деннета - називають атеїстичними євангелістами, світськими фундаменталістами, проповідниками і т.д. Ці епітети, без сумніву, відображають запал, пристрасть і химерність стилю, властиві не тільки їх друкованим роботам, але, можливо, навіть більшою мірою - їх публічним виступам.

Деякі вважають, що докази «нових атеїстів» скоріше не стільки переконують, скільки вражають читачів і слухачів. Цікаво, що таку думку можна почути не тільки від релігійних консерваторів, а й від деяких світських однодумців проповідників «нового атеїзму». «Новонавернених» в цей рух найчастіше приваблює не сувора інтелектуальна аргументація, а пристрастність публічних промов і друкованих публікацій «нових атеїстів».

Іншими словами, є причини вважати цей рух досить неглибоким - в усякому разі, в інтелектуальному відношенні.

Умовна назва «нові атеїсти» була надана групі англomовних вчених і громадських діячів, які починаючи з 2004 р. підняли проблему негативного впливу релігії на сучасну цивілізацію.

Саме в 2004р. побачила світ книга Сема Харріса «Кінець віри: релігія, терор і майбутнє розуму». Вказуючи на те, що до написання цієї книги його підштовхнув теракт 11 вересня 2001 року, автор різко критикує як релігію (у вигляді вірувань і практик), так і своєрідно трактує релігійну віру, квінтесенцією якою є, на його погляд, віра в абсолютно бездоказові, часто неприємні здоровому глузду «історичні і метафізичні» твердження. Слідом за цим у 2006-2007 рр. в світ виходять книги Річарда Докінза, Деніела Деннета, Віктора Стенджера і Крістофера Хітченса. У листопаді 2006 р журналіст «Wired» Гері Вулф в своїй статті «Церква невіруючих» назвав Харріса, Деннета і Докінза «новими атеїстами». «Нові атеїсти» - талановиті письменники, і той факт, що їх книги розходяться великими тиражами, безсумнівно, свідчить про їхню популярність. Вони майстерно володіють мистецтвом гіперболи і своїми барвистими епітетами намагаються викликати гнів натовпу, яка у відповідь вибухає обуреними криками. Після кожної фрази вони начебто переможно вражають над головою кулаком, а послідовники починають скандувати у відповідь: «Так! Так!», - як це буває на футбольному матчі ... або в деяких церквах» [9].

Проте тут важливо розуміти, що нові атеїсти не борються з релігійним засиллям або втручанням віри в політичне життя суспільства - вони борються з релігією як такою. У своїх роботах вони підкреслюють, що релігія сама по собі, а не тільки її політичні претензії, є джерелом зла. Наприклад, Сем Харріс зазначає: «Небезпечні не тільки найбільш

агресивні фундаменталістські форми релігії, а й «помірна» релігійність, яка є, по суті, першим кроком до того ж фундаменталізму» [6, с. 67].

Самі «нові атеїсти» не завжди згодні з цією назвою, Хітченс, наприклад, стверджує, що він «не стільки атеїст, скільки антитеїст». Деяким дослідникам даного руху також здається, що термін «антитеїзм» був би більш доречний при характеристиці даного руху, оскільки воно характеризується радикальним несприйняттям по відношенню до будь-якої релігії і віри в Бога або богів.

Незважаючи на те що «нові атеїсти» є представниками різних галузей науки, їх об'єднують деякі загальні риси світогляду. Метафізична компонента «нового атеїзму» включає заперечення надприродної або божественної реальності. Епістемологічна складова - твердження про ірраціональності релігійної віри. У питанні моралі «нові атеїсти» дотримуються морального реалізму - теорії, що визнає об'єктивну істинність (або хибність) етичних норм.

Серед загальних методів в «нових атеїстів» розгляду релігії - раціональна критика основних положень різних релігій, виявлення суперечностей і невідповідностей в Біблії, розгляд релігій в їх історичній перспективі. «Нових атеїстів» об'єднує також різка, непримиренна, «гнівна» критика релігійної віри в будь-якому її прояві, уявлення про релігійну віру як кореня багатьох проблем сучасності (Харріс, наприклад, стверджує, що релігія породжує всі сучасні військові конфлікти в світі), а також переконаність в тому, що бути віруючим може тільки обмежена, непослідовна, боягузлива або малодушна людина.

На думку «нових атеїстів», зараз релігія роз'єднує людей, які не встигають за розвитком цивілізації: «... релігія абсолютно не здатна просуватися вперед. Вона не справляється зі змінами в світі - культурними, технологічними і навіть етичними. І це дає підстави думати, що ми її переживемо»[14]. І далі «Якщо релігія мала важливе значення для

створення соціальних зв'язків в первісному суспільстві, це зовсім не означає, що вона настільки ж необхідна в суспільстві сучасному» [14].

Різкій критиці «нових атеїстів» піддається не тільки релігійний радикалізм, а й релігійна толерантність. Вони стверджують, що віруюча людина за визначенням не може бути толерантною: «Тверда віра в інше життя просто несумісна з толерантністю в цьому житті» [11].

Вони заявляють, що неможливо щиро вірити в істинність однієї релігійної доктрини і одночасно визнавати істинність іншої. За Річардом Докінзом, ідеалом релігійної терпимості є уявлення віруючого про те, що люди можуть вірити в Бога так, як їм хочеться, але це не нейтралізує ті сили, які ведуть суспільство до катастрофи: «... навіть у м'якій і помірній формі релігія створює те живильне середовище для сліпої віри, в якій зароджується і процвітає екстремізм», - зауважує Докінз [1, с. 317].

Необхідно відзначити, що самі по собі будь-які релігійні погляди для «нових атеїстів» не хороші і не погані, а лише хибні і абсурдні. Тільки стаючи об'єктом бездоказової віри, ці погляди починають приносити зло. Таким чином, критика «нових атеїстів» спрямована на релігію остільки, оскільки її підставою вони вважають «позбавлені докази подання», тобто бездоказову віру: «... саме згубну справу - вчити дітей, що віра як така є чесною. Віра саме тому і шкідлива, що не вимагає доказів і не терпить заперечень» - говорить Докінз у своїй книзі «Капелан Диявола: Роздуми про надію, брехню, науку та кохання» [12, с. 45].

У таких судженнях «віра як така» втрачає релігійну специфіку, трактуючи гранично широко. У зв'язку з цим, критиці «нових атеїстів» піддається не тільки релігія, але і «нездорові політичні ідеології», наприклад, в Північній Кореї або Радянському Союзі: «Потрібно зауважити, що релігія не унікальна в цьому відношенні (створення екстремістських настроїв). Патріотична любов до своєї країни чи до свого

народу теж може виявитися джерелом того чи іншого різновиду екстремізму ... » [1, с.321].

З іншого боку, віра розглядається як органічна приналежність релігій, про причини і функції яких нерідко міркують «нові атеїсти». Дотримуючись просвітницької традиції підходу до релігії і в чомусь навіть спрощуючи її, вони вбачають причини появи і відтворення релігії в психофізіологічних особливостях людини. Одна з них - відчуття непізнаваності навколишнього, «білі плями» в нашій картині світу, інша, навіть основна, - яка помічалась усіма критиками релігії починаючи з Античності, - страх перед смертю: «Якби не смерть, релігії начисто втратили б свій вплив. Ми не в силах прийняти той факт, що ми помremo, і віра, безсумнівно, дає нам тїнь надїї на краще життя за труною» - говорить С. Харріс [11]. Водночас Докінз наголошує: «Релігійна віра є особливо потужним душителем голосу розуму ... Підозрюю, що справа тут в простій обіцянці, що смерть не кінець, а мученикам відведений особливо спокусливий куточок раю» [1, с.321].

Критикуючи релігію як систему бездоказових вірувань, які не заперечуються розумом, «новий атеїзм» не заперечує значущості вкладу релігії в культуру. Культурний вимір релігії (на противагу священному виміру) не має бути знищений, він є частиною нашого минулого: «... ми можемо зберігати сентиментальну прихильність до культурних і літературних традицій, скажімо, іудаїзму, англіканства або ісламу, і навіть брати участь в таких релігійних ритуалах, як весільний або похоронний, не обтяжуючи себе традиційно супутніми цим ритуалам забобонними забобонами. Ми можемо відмовитися від віри в бога, не пориваючи з нашою дорогоцінною культурною спадщиною» - говорить Докінз в книзі «Ілюзія Бога» [1, с.360].

У «культурну спадщину» включаються, на думку «нових атеїстів», будь-які твори мистецтва, для розуміння яких потрібно знання

різноманітних релігійних вірувань і священних текстів. Але вивчати ці вірування і тексти потрібно саме як пам'ятки культури, виключаючи з розгляду їх претензії на істинність: «Головна причина, чому треба викладати англійську Біблію, полягає в тому, що вона являє собою важливий літературну пам'ятку. Те ж можна сказати про міфи Стародавньої Греції та Стародавнього Риму, які ми вивчаємо без спроб увірувати в їх богів» [13].

По суті своїй, будучи таким різновидом саєнтизму, особливістю якого є спроба уникнути догматизації наукового світогляду, залишити його відкритим, усвідомлюючи незавершеність моделей реальності, що розробляються наукою, «новий атеїзм» вимагає заміни релігії науковим знанням, зводячи його в ранг чесноти. Тоді як релігія, заснована на «поганих підставах для віри» - на традиції, авторитеті й «одкровенні» як почуття внутрішньої переконаності в правоті якихось тверджень, примушуючи до сліпої віри, наука відкриває горизонти розуму.

Світ, яким показує його наука, набагато цікавіше того, що може запропонувати релігія в своїх священних писаннях. Ось настільки сильна актуалізація привабливості, плідності, перспективності науки для людини і суспільства становить один з найважливіших позитивних аспектів творчості «нових атеїстів».

1.2 Реактивна хвиля критики «нового атеїзму»

Водночас, варто зазначити, що популярність «нових атеїстів» породила хвилю критики на їхню адресу, в першу чергу, з боку християнських богословів і теологів. Найвідомішим критиком «нового атеїзму» і, в першу чергу, Р. Докінза, є Алістер Макграт - історик, біохімік і християнський теолог, в творах якого чітко визначилися богословські претензії, які зводяться до представників нового напрямку.

Алістер Макграт видав книгу «Докінз як ілюзія», повністю присвячену полеміці з Докінзом. В цілому критика «нового атеїзму» богословами, теологами і просто віруючими людьми зводиться до наступних положень: хоча «нові атеїсти» - хороші вчені, вони не компетентні в питаннях теології; крім того, спроби «нових атеїстів» спростувати аргументи Фоми Аквінського на користь існування Бога безглузді, оскільки більшість християн вірять в Бога без цих аргументів; нарешті, стверджуючи відсутність Бога, «новий атеїзм» знищує об'єктивне підґрунтя моральних цінностей.

«Критика релігії заснована на розповідях з чужих слів і анекдотичних свідченнях замість серйозних досліджень і відрізняється швидше риторикою, ніж раціональністю»- пише Алістер Макграт[14].

У православному журналі «Фома» підтримують слова Алістера, зазначаючи: «Антирелігійна риторика «нових атеїстів» (втім, як і старих) використовує той же прийом: ось вам приклади релігійних лиходіїв, божевільних і різного роду диваків, ось «кожному відомі» жахи інквізиції і хрестових походів і - готово, ми довели, що релігія - зло. Наукового в такому методі обґрунтування приблизно стільки ж, скільки в доказах корисності горілки, які висував мій співрозмовник. Якщо ми звернемося до статистики і подивимося, як релігійне життя впливає на благополуччя людей, (а така статистика багаторазово збиралася), ми виявимо щось прямо протилежне - активні парафіяни церков живуть довше, рідше страждають на алкоголізм і наркоманію, значно рідше скоюють самогубства, ростять більш благополучних і здорових дітей. Це наукові факти, і вірування «нових атеїстів» їм прямо суперечать» [3].

На думку католицького богослова Джона Хота, «нові» атеїсти недостатньо послідовні в порівнянні з «класичними» атеїстами, такими як К. Маркс, А. Камю або Ф. Ніцше: «В той час як атеїсти минулого усвідомлювали, що скасування релігії буде початком нової ери, «нові»

атеїсти, на думку Хота, «перебувають в омані, що після зникнення релігії можна буде жити по-старому» »[12].

Причину виникнення «нового атеїзму» одні богослови вбачають в збільшеній активності вчених християн, а також в зростаючій популярності теорії «креаціонізму» і «розумного задуму», інші ж виводять «новий атеїзм» з дарвінізму, що дав вченим інтелектуальний важіль проти віри в Бога. «Новий атеїзм» був різко розкритикований не тільки віруючими, але і деякими атеїстами і агностиками, наприклад, Майклом Рузом, філософом науки, що спеціалізується на філософії біології, Джуліаном Баггіні, публіцистом і філософом, Стефеном Асмою. Ці мислителі дорікають «нових атеїстів», головним чином, за їх демонстративно негативне ставлення до релігії і віруючим. Критики (часом впадаючи в патетичність і риторичність) звинувачують Докінза, Хітченса, Харріса і Деннета в тривіальності думок, відсутності достатньої аргументації, в заміні серйозних і переконливих переконань риторикою і барвистістю складу, а також в непослідовності. Дійсно, риторика широко використовується «новими атеїстами» в їх міркуваннях про релігію, особливо це відноситься до Харріса і Хітченса, в меншій мірі - до Докінза і Деннета. Одним з найбільш активних секулярних критиків «нового атеїзму» є Майкл Руз, який в ряді своїх статей проводить думку про те, що невірно ставити знак рівності між словами «віруючий» і «поганій», як це роблять «нові атеїсти».

У статті «Curb your enthusiasm» (Стримуйте свій ентузіазм) Руз називає світогляд Докінза однією з найбільш «небезпечних» різновидів гуманізму - спробою перетворити науку в релігію [16]. У «шаленій» відмові від релігії Руз бачить відгомони суперечок католиків з протестантами. На його думку, «карикатуризація» віри Докінзом повністю відштовхує від науки віруючих. Однією з ознак, за якими «новий атеїзм» нагадує Рузу релігію, є «схиляння» послідовників перед лідерами руху.

Джуліан Баггіні в невеликій статті «Руйнівний рух нового атеїзму»[17] називає «новий атеїзм»: «найбільшим феноменом популярного атеїзму з часів Бертрана Рассела» Баггіні зауважує, що «нові атеїсти» схильні до ідеалізації атеїстичного світогляду за рахунок приниження всіх інших світоглядних позицій: «... створюється враження, що тільки по дурості або зі зневаги розума можна бути кимось іншим, окрім атеїста» [20].

На думку Баггіні, «новий атеїзм» дискредитує атеїзм в цілому, оскільки тепер в уявленні звичайних людей атеїсти - це ті, хто відповіді на всі питання бачать в науці, зневажливо ставляться до релігії і занадто впевнені у своїй правоті. Таким чином, «вершники атеїзму» створюють «несприятливий клімат для розвитку атеїзму».

Критику «нового атеїзму» знаходимо і у представників американського релігієзнавства, зокрема у Джеффері Стаута. Так, у своєму «Посланні президента: недалекоглядність секуляризму» [18] він знаходить багато спільного між «натяками» Харріса і поглядами В. Леніна: обидва, на його думку, вважають, що, до тих пір, поки віра не поступиться місцем розуму, людством повинен керувати «освічений авангард». Гострий інтерес до руху «нових атеїстів» (як позитивний, так і критичний) обумовлений, на погляд дослідників, декількома причинами:

1. Особливим статусом науки і вчених в суспільній свідомості - їх значним авторитетом.
2. Риторичним талантом представників руху.
3. Гостротою і безкомпромісністю критики релігії «новими атеїстами», що породжує, в свою чергу, настільки ж гостру полеміку з боку віруючих.

На думку великої кількості критиків, «новий атеїзм» повинен віддавати собі звіт в тому, що такі центральні його положення, як «істина може бути досягнута тільки за допомогою розуму» або «наука функціонує незалежно від будь-якої віри», - це твердження, які самі по собі є

недоказовими, тобто твердженнями віри. Сам запал їх протесту виринає з глибокого джерела наївної віри в розум. І в цьому сенсі вони так само релігійні, як і будь-який інший чоловік або жінка. Крім того, атеїзм в тій же мірі ґрунтується на довірі авторитету, що і будь-яка релігія, що ще більше підпалює дискусії між віруючими та «новими атеїстами».

РОЗДІЛ 2.

ОСНОВНІ ПРЕДСТАВНИКИ «НОВОГО АТЕЇЗМУ» ТА ЇХ ІДЕЇ

2.1 Річард Докінз як символ «нового атеїзму»

Якщо звернутися до історії американського вільнодумства, можна помітити, що кожна епоха його розвитку характеризується однією або кількома основними ідеями і способами їх вираження. Так, в XVII ст. це опозиція пуританської догматики, що виражається у формі різних єресей, які проповідують ідеї всесвященства і загального порятунку, які критикували теократизм. У XVIII ст., Коли в Америку проникають ідеї Просвітництва - час «революційного секуляризму», раціоналізму, деїзму; створення академічних общин, створення документів, що виражають релігійні свободи. У XIX ст. це ідеї аболіціонізму, атеїзму, антиклерикалізму, наукоцентризму, що озвучуються, в першу чергу, через періодичні видання вільнодумних, а також в публічних лекціях. Відзначимо, що дана форма поширення ідей характерна й для «нових атеїстів», які активно залучають ЗМІ та інтернет до поширення своїх ідей. Так, на відеохостингу YouTube можна знайти величезну кількість відео з виступами «нових атеїстів» і їх дебатами з віруючими. Наприклад, у С. Харріса є сайт, на якому він викладає свої думки з приводу тих чи інших подій у світі, пов'язаних з релігією, а також діалоги з віруючими і «новими атеїстами».

«Новому атеїзму» присвячена величезна кількість постів (в значній мірі критичних) в блогах студентів, аспірантів і викладачів зарубіжних університетів - Принстона, Єльського університету, Південної Баптистської Теологічної Семінарії та ін.

«Новий атеїзм» популярний в соціальних мережах: на Facebook, у Twitter, а також в російському варіанті Facebook - Вконтакте. Сайти, створені «новими атеїстами», об'єднують представників різних напрямків

вільнодумства, а також різних родів діяльності - вчених, громадських діячів. Найбільш яскравим прикладом може служити сайт Річарда Докінза і Деніела Деннета - www.the-brights.net, на якому об'єдналися атеїсти (Маргарет Дауні, Боббі Кіркхарт), скептики (Джеймс Ренді, Майкл Шермер), секуляристи (Елен і Едвін Кейджінси), гуманісти (Мел Ліпман, Герб Силвермен). Відеоролики з публічними виступами «нових атеїстів», в тому числі їх суперечки з представниками духовенства та апологетами креаціонізму користуються великою популярністю й знаходять ще більше своїх прибічників.

Одного разу біолог Річард Докінз, нейрофізіолог Сем Харріс, публіцист Крістофер Хітченс і філософ Деніел Деннет зустрілися за чашкою кави, щоб поговорити про проблему релігії в сучасному суспільстві. Відеозапис бесіди на YouTube став вірусним, про неї був знятий документальний фільм, а її учасники були названі деякими західними ЗМІ чотирма вершниками (або, за словами видавництва The Guardian, «апостолами») «нового атеїзму». Вони винесли дискусію про релігію на перші сторінки ЗМІ і стали справжніми зірками мас-медіа. Запис їх бесіди ліг в основу їх книги «Чотири вершники: Докінз, Харріс, Хітченс, Деннет». Палка дискусія «чотирьох вершників» підняла найгостріші питання - і дала на них відверті відповіді: образа почуттів віруючих, наукові знання vs віра, особистий духовний досвід без релігії, війни і вбивства на релігійному ґрунті, втручання церкви в політику.

Доктор Річард Докінз, професор Оксфордського університету в 1995-2008 роках, член Королівського товариства відомий як «головний атеїст Великобританії». Включений журналом Time в число 100 найвпливовіших людей в світі в 2007 році і в список 100 геніїв сучасності газетою The Daily Telegraph (також в 2007 році). Нова потужна хвиля антитеїстична хвиля західного вільнодумства сформувалась й знайшла своїх прибічників, в першу чергу, саме завдяки даній постаті.

Клінтон Річард Докінз - один з найвідоміших сучасних біологів народився 26 березня 1941 року в Найробі (Кенія). Після закінчення Другої світової війни сім'я повернулася на батьківщину, до Великобританії, де Р. Докінз отримав звичайне англіканське виховання. Після закінчення школи, Докінз вступив до коледжу в Оксфорді, де вивчав зоологію під керівництвом нобелівського лауреата Н. Тінбергена, що був у той час піонером в області дослідження поведінки тварин. Захистивши дисертацію і отримавши докторський ступінь в 1966 році, Докінз залишився у Н. Тінберген у якості асистента-дослідника та займався вивченням різних моделей прийняття тваринами рішень.

Потім він працював асистент-професором в Каліфорнійському університеті в Берклі, США, а з 1970 року, повернувшись до Англії, викладав зоологію в університеті Оксфорда, де в 1995 році був призначений професором по такому незвичайному для вітчизняної вищої освіти предмету, як розуміння науки суспільством. Ця посада була спеціально заснована саме для Докінза з обґрунтуванням, що той, хто її займе, внесе важливий вклад в розуміння суспільством якої-небудь наукової області. На той час Р. Докінз вже був визнаний як видатний вчений, який багато зробив для розуміння суспільством значення науки. Він написав ряд науково-популярних статей і книг, дав безліч інтерв'ю, брав участь в радіо- і телепередачах, в яких обговорювалися проблеми взаємодії науки і суспільства, де він незмінно відстоював раціоналізм і еволюціонізм, атеїзм і гуманізм.

Він набув заслуженого авторитету серед біологів після виходу в 1976 році книги «Егоїстичний Ген», де запропонував свою генноцентричну версію дарвінівської теорії еволюції. Термін «мем» швидко набув широкого поширення і породив нову дослідницьку область під назвою «Меметика».

Будучи введеним в еволюційну теорію, вона, на думку деяких рецензентів[19], стала однією з кращих робіт, присвячених популяризації науки.

У 1986 році він висунув концепцію «розширеного фенотипу», по якій фенотипічні ефекти гена не обмежуються тільки тілом організму, але і впливають на навколишнє середовище, включаючи тіла інших організмів. Р. Докінз продовжив діяльність в якості еволюційного біолога і після своєї офіційної відставки у вересні 2008 року, опублікувавши книгу, в якій зібрав всі найбільш переконливі з отриманих на той час еволюційної біологією доказів біологічної еволюції, дарвінівської за своїм характером видання цієї книги було спеціально приурочене ним до ювілейного для Ч.Дарвіна і його теорії році.

Широка популярність Р. Докінза не тільки у Великобританії, але і у всьому світі як вченого, етолога і еволюціоніста, не йде ні в яке порівняння з тією гучною славою, яку він отримав після публікації книги «Ілюзія Бога». У січні 2010 року тираж цієї книги, виданої тільки англійською мовою, перевищив 2 млн. примірників. Книга була перекладена на більше ніж 31 мову, включаючи російську й українську. Поява книги «Ілюзія Бога» призвела до збільшення на 50% продажів книг самого Р. Докінза і інших антирелігійних книг, в тому числі С.Харріса і К.Хітченса, включаючи такі як «Бог не великий: як релігія отруює все». Але в той же час й до протилежного ефекту - небувалого зростання продажів Біблії на 120%.

Причина гучної і скандальної популярності книги полягає у тому, що автор спробував позбавити англійців і американців однієї з найбільш поширених і застарілих ілюзій (по Р. Докінзу), - ілюзії власного виправдання. Бо Бог, як стверджував Дж. С. Гакслі, потрібен людині якраз для того, щоб виправдатися перед самим собою і зняти з себе відповідальність.

В очах одних Докінз тут же став героєм, інших - антихристом, або як його ще любили називати «службою диявола». Адже він не просто порушив неухильно дотримуване в Великобританії і США правило політкоректності, але і зробив певне святотатство, спокусившись на свого роду 11-у заповідь і неписану поправку до американської конституції, згідно з якою кожен американець і вся нація в цілому мають невід'ємне право мати ілюзії. У тому числі і таку важливу для них, як ілюзія Бога. Більш того, в своїй книзі Докінз позбавив будь-яку релігію підстави не тільки монополізувати мораль, а й взагалі претендувати на те, що вона висловлює моральність. Він стверджував, що атеїсти повинні пишатися тим, що вони атеїсти і не позичати примиренську позицію, тому що атеїзм - свідоцтво здорової, незалежної думки.

Освіту і підйом свідомості він в книзі розглядає в якості первинних інструментів в протиставленні з тим, що він вважає релігійною догмою і ідеологічною обробкою. Попутно він зазначив, що діти не повинні оцінюватися по ідеологічним віруванням їх батьків, і такі фрази як «католицьке дитя» або «мусульманське дитя» соціально абсурдні, так само, як, наприклад, «марксистське дитя».

Багато з рецензентів побачили основний задум книги в тому, щоб домогтися відмови від поваги до релігії, яке входить в неписаний етикет сучасної цивілізації. Докінз постійно підкреслює свою повну неповагу релігії і всіма доступними йому засобами демонструє абсурдні і згубні властивості релігійних вірувань і практик. Деякі рецензенти, критикуючи Докінза по інших пунктах, навіть похвалили його за цю войовничу антирелігійність, відзначаючи, що він виконав прекрасну роботу по розвінчанню всякого релігійного фундаменталізму, як талібанівського, так і техаського. Сам Докінз коротко визначив головне завдання книги так: «привернути увагу до того, що атеїзм - дієвий погляд, вибір відважних, чудових людей. Ніщо не заважає людині, будучи атеїстом, бути

щасливою, врівноваженою, глибоко інтелігентною і високоморальною»[1, с. 6].

Які ж аргументи Докінза? Перш за все, слідом за Дж. С. Хакслі він наводить цілий ряд міркувань на користь того, що ідея бога всього лише така ж «гіпотеза», як і всі інші, що входять в компетенцію науки. Докінз проводить відмінність між абстрактним, безособовим богом, визнаним в пантеїзмі, або, наприклад, Б. Спінозою і А. Ейнштейном, і персоналізованим Богом, який є творцем всесвіту, цікавиться людськими справами і кому потрібно поклонятися.

Цей останній тип, який Докінз і називає «гіпотезою Бога», є важливою темою в книзі. За Р. Докінзом його наявність мала б певні ефекти в фізичному всесвіті, і тому подібно будь-якій іншій гіпотезі, може бути перевірено і спростовано.

Розглядаючи коротко головні філософські докази на користь існування Бога, Докінз основну увагу приділяє аргументу божественного задуму. На його думку, теорія еволюції за допомогою природного відбору може краще пояснити феномен живої природи і її розвитку. Труднощі природничого пояснення полягають в тому, що потрібно пояснити, як у Всесвіті виникають все більш складні, «неймовірні» об'єкти. Якщо «гіпотеза Бога» передбачає, що вони виникають з волі їх божественного проектувальника, то природнича теорія пояснює, яким чином з простого природного шляху може виникнути і відбутися щось більш складне. Якщо перша гіпотеза являє собою, згідно Р. Докінзом, самоспростування, то другий підхід - шлях вперед.

Чи не стверджуючи, що остаточно спростував «гіпотезу Бога», Докінз пропонує слідувати загальноновизнаним в філософії і науці принципом, відомим як бритва Оккама, запевняючи, що теорія Всесвіту без Бога краще, з наукової точки зору, ніж теорія всесвіту з Богом. «Всі ми схильні проявляти скептицизм, або, попросту, невіру, але відносно

єдинорогів, фей, грецьких, римських, єгипетських і варязьких богів в наші дні це вже і не потрібно. А щодо бога Авраама - потрібно, тому що велика кількість наших сусідів по планеті продовжують глибоко вірити в його існування. По прикладу з чайником Рассела очевидно, що поширеність віри в бога в порівнянні з вірою в небесні чайники не знімає відповідальності за приведення логічних доказів, хоча іноді, для зручності, її намагаються переадресувати. В неможливості абсолютного докази відсутності бога немає нічого дивного і незвичайного хоча б тому, що неможливо з повною вірогідністю довести відсутність чого завгодно. Важливіше не те, чи можна довести відсутність бога, а те, наскільки велика ймовірність його буття. Це зовсім інше питання. Одні недоведені речі набагато менш вірогідні з раціональної точки зору, ніж інші. Чому б не проаналізувати ймовірність існування бога? Безсумнівно, факт неможливості доказу присутності або відсутності Бога робить ці варіанти рівноймовірними. Зовсім, як ми побачимо, навпаки» [1, с. 56].

Друга половина книги починається з дослідження коренів релігії і пошуку пояснення її всюдисущості, присутності у всіх людських культурах. Докінз відстоює свою власну теорію виникнення релігії як випадкового побічного продукту еволюційної адаптації. Також він припускає, що його теорія мемів, зокрема, людської сприйнятливості до релігійних мемів, може пояснити те, як релігії могли поширитися подібно «вірусам мислення» по всім суспільствам. «Якщо пам'ятаєте, я сказав, що моя власна гіпотеза про корисну довірливість дитячого розуму - це лише один з можливих прикладів того, як корисні для виживання властивості могли породити побічний ефект у вигляді релігії - так само, як використання метеликами небесного компаса підштовхує їх до самоспалення в полум'ї свічки» [1, с. 97].

Етолог Роберт Хайнд в книзі «Чому боги упираються», антрополог Паскаль Бойер в роботі «Пояснення релігії» і Скотт Атран в книзі

«Віруємо в богів» незалежно один від одного висунули ідею релігії як побічного продукту нормальних психологічних характеристик - краще сказати, побічних продуктів, тому що важливо, особливо для антропологів, підкреслити не тільки загальні риси світових релігій, а й їх різноманітність. Відкриті антропологами факти здаються нам дивними тільки тому, що вони є для нас новиною. Всі релігійні вірування здаються дивними тим, хто не знайомий з ними з дитинства. Бойєр вивчав камерунське плем'я фанг, члени якого вірять, що у відьом є додатковий внутрішній орган, схожий на тварину, який ночами літає і псує урожай сусідам або отруює їх кров. Вважається також, що відьми іноді збираються на величезні бенкети, де вони пожирають своїх жертв і замишляють нові підступи. Багато хто може підтвердити, що знайомі їх знайомих бачили вночі як летить над селом відьма на банановому листі, що розривається в нічого не підозрюючи жертву чарівні дротики»[1, с.187].

Бойєр переказує випадок з особистого життя, як його одного разу, коли він розповідав про ці та інші дивацтва за обідом в кембриджському коледжі, один з гостей, відомий кембриджський теолог, повернувся й сказав: «Думаю, що антропология саме тому такий цікавий і складний предмет. Вам доводиться знаходити пояснення того, як люди можуть вірити у подібні нісенітниці».

Також у роботі «Ілюзія Бога» Докінз переходить до розгляду зв'язку релігії і моральності, наполягаючи на тому, що люди зовсім не потребують релігії для того, щоб бути хорошими і добрими, моральними істотами. Згідно його ідей, мораль має не божественне, а природне, дарвіністське пояснення: альтруїстичні гени, відібрані в процесі еволюції, є біологічною основою властивого людям співчуття і інших позитивних людських якостей. Вся історія моралі свідчить, на думку Докінза, що колись виник еволюційним шляхом *Zeitgeist* (моральний дух часу), й тепер він продовжує безперервно розвиватися в суспільстві, в цілому

прогресуючому до лібералізму. «Мої аматорські пізнання в психології і соціології не дозволяють запропонувати більш переконливе пояснення, чому моральний *Zeitgeist* змінюється так злагоджено. Але для моїх цілей досить зробленого на основі спостережень висновку про те, що дух часу дійсно змінюється, і причиною змін не є релігія, а вже тим більше - Святе Письмо. Швидше за все, зміни викликані не однією силою, на зразок сили тяжіння, а складною взаємодією різних факторів, подібно закону Мура, що описує зростання в геометричній прогресії потужності комп'ютерів. Чим би не викликалися ці позитивні зміни *Zeitgeist*, сам факт їх існування більш ніж переконливо показує неспроможність аргументу, що без бога ми не зуміли б творити добро і відрізнити добро від зла» [1, с.277].

Оскільки «Ілюзія Бога» не тільки і не стільки захист атеїзму, скільки виступ проти релігії, Докінз виставляє релігію в самому несприятливому світлі, але найбільше він обурений і стурбований релігійним навчанням дітей в школах, називаючи його великим злом. Запитуючи в книзі, чи задовольняє релігія деякі необхідні людям потреби, даючи розраду і натхнення, Докінз з упевненістю відповідає, що ці потреби набагато краще задовольняються нерелігійними засобами, такими як філософія, наука і мистецтво. Загальний його висновок такий, що атеїстичний погляд на світ дає те, що релігія ніколи дати не зможе.

«Ілюзія Бога» стала бестселером, а Докінз був названий кращим автором року. Її удостоїли похвали такі вчені, як нобелівський лауреат, хімік, сер Г.Крото, гарвардський психолог С.Лінкер, нобелівський лауреат, біолог Дж. Д. Уотсон. Несподіваний і приголомшливий успіх цієї книги був відзначений багатьма як показник змін в сучасній культурі.

Відзначаючи, що успіх Докінза не випадковий, деякі рецензенти задавалися питанням, що це: знамення часу, реальне зрушення в суспільній думці чи якась «гра», свого роду чергове «шоу», покликане підбадьорити пересичену публіку? Залишилося без відповіді питання про

те, в чому причина популярності цієї та інших епатуючих публіку концепцій. Визнавалося, що наступають неспокійні часи, що всі старі проблеми в культурі знову дали про себе знати, і «Ілюзія Бога» - один з яскравих симптомів цього явища. Релігія стала об'єктом критики і засудження тому, що установи релігії, як і багато інших установ сучасної західної цивілізації, включаючи уряд і пресу, зробили багато такого, що ганьбить їх. Можна пояснювати інтерес до книги «Ілюзія Бога» популярністю Докінза як автора сучасної класики книг по еволюційній біології, але очевидно, що і в США, і в других країнах, включаючи і Україну, існує потреба в «секулярній перспективі» розвитку суспільства.

Докінз зробив найгірший гріх, ніж розвінчання ілюзії. Він зажадав її усунення, заявивши, що релігія не просто ілюзія і помилкове уявлення про світ, а дуже небезпечна помилка, особлива соціальна хвороба, яка поширюється як епідемія. Поворотним пунктом в його оцінці релігії стали події 11 вересня 2001 року. Якщо раніше Докінз ставився з презирством до релігійного екстремізму і спокійно сперечався з його прихильниками, то тепер став войовничим атеїстом. Відповідаючи на питання про наслідки терористичної атаки на Нью-Йорк, Докінз заявив: «Багато хто з нас дивилися на релігію як на безпечну дурницю. Віруванням може бракувати підтвержень їх доказів, але, ми думали, якщо люди мають потребу в опорі для розради, в чому шкода? 11 вересня змінило все це. Показна віра - небезпечна нісенітниця, вона може бути смертельно небезпечною нісенітницею. Небезпечною тому, що вона дає людям непохитну віру в їх власну правоту. Небезпечною, тому що вона дає їм помилкову хоробрість, щоб убити себе, яка автоматично видаляє нормальні бар'єри [на шляху] до вбивства інших ...»[22].

Докінз став непримиренним і цілеспрямованим противником будь-якої релігійної віри, наполягаючи, що в «багатьох бідах звинувачувати потрібно не релігійний екстремізм, який нібито є жахливим збочення

хорошої, благородної релігії, а релігію саму по собі» [1, с. 320]. Ця зміна тут же була помічена. Дж. Корнуел підкреслював, що головне переконання Докінза в тому, що «віра була основним джерелом насильства і страждань протягом всієї історії. Світ, з його точки зору, був би набагато краще без неї» [21].

Обґрунтування цього переконання і є головною темою його книги «Ілюзія Бога». У статті під промовистою назвою «Докінз говорить, що Бог не мертвий, але він повинен бути мертвий» [23] Е.В. Лін писала, що нове в його книзі - не нападки на релігійний фундаменталізм, з якими, напевно, і самі розумні люди погодилися б, а його відраза до терпимості вшанування суспільства до релігії взагалі.

Тим не менше, «головний атеїст XXI століття» продовжує свою наукову й культурну діяльність. У жовтні 2008 року вчений підтримав атеїстичну рекламну кампанію на автобусах [21], яка була створена журналісткою популярного видання «The Guardian» у відповідь на схожу акцію від християнських проповідників. Достатньо швидко активізувався збір коштів для розміщення слоганів на автобусах Лондона, ставилося за мету зібрати 5500 британських фунтів, однак кампанія мала величезний успіх, і в перші чотири дні було зібрано понад 100 000. А вже у січні 2009 року були запущені автобуси зі словами: «Скоріше всього бога немає. Досить хвилюватися даремно, насолоджуйтеся життям».

У 2012 році вчені, які вивчають риб в Шрі-Ланці, в честь Докінза запропонували назвати новий рід *Dawkinsia* [25], також і в честь Річарда названий астероїд (8331) Докінз.

У 2013 році Річард Докінз був визнаний британським журналом Prospect головним інтелектуалом світового значення [26] та й на сьогоднішній день залишається у даному статусі.

2.2 «Вершники атеїзму» та інші представники вільнодумчої хвилі західного атеїзму

Що стосується інших «вершників атеїзму» й послідовників даного феномену, то вони також отримали неабияке визнання в суспільстві й медіа, про що ми далі буде йти мова.

Окрім бестселера Докінза «Ілюзія Бога», також не менш відомі стали роботи й інших «нових атеїстів», наприклад: «Трактат атеології» - Мішеля Онфре (2005), «Кінець віри» - Сема Харріса (2004), «Бог: невдала гіпотеза» - Віктора Стенджера (2007), «Бог - не любов» - Крістофера Хітченса (2007).

На відміну, наприклад, від Докінза, Онфре не виводить середньостатистичне поняття бога або загальну формулу релігії, його підхід конкретніший і більш історичний. Мішенню філософа служать монотеїстичні релігії - іудаїзм, християнство та іслам. Проект атеології покликаний дослідити історичні умови панування цих релігій.

Онфре висвітлює свою ідею про те, що ми живемо не в атеїстичні, а в нігілістичні часи й дата справжнього атеїзму лише має настати, хоча до цього моменту вже існувало багато зразків «християнського атеїзму» - занадто залежного від християнства, щоб пропонувати йому реальну альтернативу. Зокрема, марксизм-ленінізм з його інтересом до богоборства автор зараховує саме до такого виду атеїзму. Автор висміює священні писання і чорні плями в історії релігій.

Атеїзм в «Трактаті атеології» Мішеля Онфре безжалісний не тільки до релігії, а й до вільнодумства. Філософ говорить про величезну силу християнства, яке присутнє в кожному нашому подиху. Наше тіло сформовано за його шаблонами. В уявленнях про «чисте» і «нечисте», в консервативній етиці, в уявленнях про сексуальність та чесноти присутня помітна частка вбивчої «моралі» релігійників.

За твердженням Онфре, французи сміються над попами, але жадають їх благословення. Вони нехтують на заборону контрацепції Ватиканом, але вважають за краще вінчання і поховання за церковним обрядом. Зло, яке уособлюють люди в рясах, сховалося від очей, але не зникло.

В «Трактаті атеології» яскраво помітний синкретизм анархічних й атеїстичних ідей автора. Філософ вважає, що іудо-християнська цивілізація отруєна цією отрутою. Таким же, як і «отрута Корану». І тільки наша малодушність дозволяє заходити до Бога через чорний хід. Християнство, іслам, іудаїзм служать державі і государю. Влада готова вбивати за непослух. У тому числі і духовну непокору нормі.

Онфре зазначає, що священні книги місцями пропагують ненависть до іновірців, необхідність священних воєн в захист релігії. І в них можна знайти обґрунтування абсолютно протилежних позицій - настільки суперечливими виявляються тексти, написані різними людьми в різні часи.

Письменник пропонує нам два виходи з релігійної ситуації.

Перший - взагалі відмовитися від релігії, сповідувати гедонізм і дехристиянізований гуманізм. Простіше кажучи, самому насолоджуватися життям і не заважати іншим робити те ж саме.

Другий - взяти зі священних книг тільки найголовніше, відкинувши несуттєве (наприклад, правила, що регламентують повсякденне життя віруючого і направляють його не так до осягнення Бога й любові до ближнього, як до постійної уваги до різних побутових дрібниць).

«Мій атеїзм з'являється тоді, коли чиєсь приватне вірування стає публічним, а в ім'я власної ментальної патології починають облаштовувати світ для інших» [5 с. 26-27].

Сам Мішель Онфре намагається відповідати своїй філософії. Він займається безкоштовними освітніми проектами для простих людей. Створив і веде заняття у двох університетах, які працюють за принципами

анархістської педагогіки. Публічно полемізує з відомими політиками. Його «Трактат» варто читати не стільки для того щоб відшукати в книзі відповіді. Там містяться тільки питання.

Науково-популярний журнал «Automates intelligents» високо оцінив книгу, наголошуючи, що «вона читається наче роман» і вказавши на її «приємний стиль». У журналі також було оцінено те, що Мішель Онфре згадує багатьох сучасних вчених, відстоює честь наукового матеріалізму та атеїзму [27].

Не менш важлива для «нового атеїзма» є книга «Кінець віри» одного з чотирьох вершників атеїзму - Сема Харріса, написана у 2004 році. Як заявляє автор, він почав писати дану книгу після терактів 11 вересня 2001 року в США. Політичні події в країні та світі надихнули Харріса почати активну боротьбу проти релігії як основного стержня сучасного суспільства. У книзі автор вказує на те, що ісламські екстремісти відчують почуття ненависті, джерелом якого є віра, а їх моральну позицію визначають релігійні переконання.

Харріс захопився духовними і філософськими питаннями під час навчання у Стенфордському університеті. Він був зачарований ідеєю, що міг би досягти духовних прозрінь без використання наркотичних препаратів. На другий рік навчання він залишив Стенфорд, відправившись до Індії, де навчався медитативним практиками у індуїстських і буддистських вчителів, вивчаючи аспекти релігійного й трансцендентного світосприйняття з наукової точки зору. У 1997 році він повернувся в Стенфорд і завершив освіту, отримавши ступінь бакалавра в галузі філософії в 2000 році. Відразу ж після терактів 11 вересня 2001 року Сем Харріс почав писати свою першу книгу «Кінець віри». Протягом двадцяти років він досліджував як західні, так і східні релігії, а також різні духовні дисципліни, тому його риторика найбільш лояльна до релігії в цілому, але незважаючи на це, він всеодно відстоює думку, що авраамічні релігії

несуть більше шкоди, ніж користі. Також хочеться додати, що він є досить компетентним спеціалістом по нейропсихології й має досить значну кількість наукових праць, але після виходу книги Харріс в першу чергу зосередився на «новому атеїзмі».

Окрім критики ісламу та його фундаменталізму на початку книги, Харріс також наголошує, щоб суспільство припинило ставитися з толерантністю до всіх релігійних вчень, які не спираються на докази.

Як нейропсихолог, Харріс досліджує природу віри й доходить до висновку, що релігія є так званим «психічним феноменом», який, на його думку, «дозволяє у всіх інших відносинах нормальним людям пожинати плоди божевілля і при цьому вважатися святими».

Велику частину «Кінця віри» вершник атеїзму присвятив критиці ісламу й детальному розгляду деяких доктрин даної релігії. Досить цікавий аргумент критик приводить, вказуючи на соціологічну статистику, в якій проводяться дані про те, що більша частина респондентів-мусульман підтримала б теракт терористів-смертників при особливих умовах.

«Зрозуміло, всім людям властиво відчувати ненависть, і, без сумніву, багато ісламських екстремістів відчувають це почуття. Однак і тут матір'ю ненависті є віра, як і у всіх інших випадках, коли моральну позицію визначають релігійні переконання. Мусульман відрізняє від немусульман лише те, що останні не будуть славити віру в Аллаха і в Мохаммеда як його пророка. Іслам - місіонерська релігія, в ньому не існує будь-якої доктрини расизму або хоча б націоналізму, яка б надихала мусульманський світ на війну. Зрозуміло, мусульмани можуть бути расистами і націоналістами, але можна майже з повною впевненістю сказати, що якби на Заході відбулося масове звернення в іслам і він би відмовився захищати інтереси євреїв на Святій землі, у мусульман зникли б всі підстави для їх «ненависті»»[4 с. 19].

Але в той же момент Харріс не забуває, традиційно для американських вчених, критикувати положення консервативної політики щодо наркотиків, дослідження стовбурових клітин та запобігання СНІДу у світі. Філософ критикує Сполучені Штани за антинаукову «підтримку теократії», яка, на думку автора, продовжує розвиватись й диктувати свої правила.

В останніх частинах книги Сем Харріс порівнює західні та східні духовні практики, за що не раз піддавався критиці, як послідовник східних релігійних ідей, а не атеїстичних. Нейропсихолог описує яким чином потрібно медитувати, щоб опанувати своє внутрішнє «Я». При тому, не дивлячись на цитування східних містиків, Харріс наголошує, що містичні й духовні практики не є чимось неприйнятним в світогляді науковця, на відміну від релігії.

Харріс виступає саме за доброякісну, коригуючу форму нетерпимості, яка відрізняється від історичного релігійного переслідування. Він сприяє діалогів нетерпимості, в якій особисті переконання масштабуються проти доказів, і де інтелектуальна чесність вимагає в рівній мірі релігійних і нерелігійних поглядів. Він також вважає, що існує необхідність протистояти інертності, яка заважає відкритій критиці релігійних ідей, вірувань і практики під егідою «толерантності».

У 2005 році книга «Кінець віри. Релігія, терор и майбутнє розуму» увійшла до списку бестселерів по версії авторитетного видання «New York Times»[30] під номером чотири, і залишалася в списку протягом 33 тижнів, що свідчить про неабияку зацікавленість у суспільстві.

Варто згадати також постать астронома й фізика Віктора Стенджера. Менша популярність В. Стенджера в порівнянні з іншими «новими атеїстами» обумовлена, головним чином, обраною ним темою розгляду і, до певної міри, - набагато меншою полемічністю викладу матеріалу.

До появи «нового атеїзму» Стенджер майже все своє життя займався науковою діяльністю.

До його виходу на пенсію він був членом кафедри фізики в Гавайському університеті, також обіймав посади на факультетах Гейдельберзького університету в Німеччині, Оксфордському університеті (двічі) та був виїзним науковим співробітником в університеті Резерфорда Епплтона в Англії, працював також у національній лабораторії ядерної фізики у Фраскати та університеті Флоренції в Італії, цей список можна продовжувати і далі, але сучасний світ його знає перш за все саме за антитеїстичне відношення до релігії й церкви.

Наукоцентризм, деяка зневага по відношенню до віруючих, критика доктринальних книг авраамічних релігій як джерела моралі, властиві йому в тій же мірі, що і четвірці «вершників атеїзму». Так, книга Стенджера «Новий атеїзм», що вийшла в 2009 році, написана ним повністю в дусі «нових атеїстів»: ілюзія розумного задуму, що розбивається теорією еволюції, проблема теодицеї, неприйнятність ідей Біблії і Корану в їх буквальному прочитанні - всі ці теми розглядаються в книзі.

Разом з тим, основну увагу в інших своїх роботах Стенджер приділяє не негативній ролі релігії в сучасному суспільстві, а питанню співвідношення науки і релігії. Для нього ці області духовного життя людини знаходяться в непримиренній суперечності. Будучи за фахом фізиком-теоретиком, Стенджер, розглядаючи сучасну наукову картину світу, демонструє несумісність її з ідеєю бога, якою вона постає в авраамічних релігіях, в першу чергу, в християнстві. Сучасні фізичні закони, які говорять про будову Всесвіту, про його зародження та розвиток не потребують гіпотези Бога-творця. Основною ідеєю Стенджера є те, що гіпотезу Бога можна перевірити верифікованими та достовірними науковими методами.

Наприклад, різні університети ставлять експеримент щодо лікувальної сили молитви. Стенджер дотримується точки зору, що називається «методологічним натуралізмом». Ця позиція полягає в тому, що дослідник розглядає будь-які феномени, шукаючи для них природні пояснення. Методологічний натуралізм слід відрізнити, на думку Стенджера, від натуралізму метафізичного - установки, при якій реальність сама по собі приймається як чисто «природна», що складається виключно з матеріальних об'єктів. Спираючись на наукові методи свідчення і експерименту, Стенджер описує різноманітні експерименти з вимірюванням так званих «енергетичних полів», «життєвих сил», ідентифікованих з душею, що не довели їх існування. А фізичні процеси, що відбуваються в мозку, відповідають навіть за ті найглибші думки, яким передбачається бути в компетенції духу, а не матерії.

Будучи «новим атеїстом», В. Стенджер зачіпає в своїх роботах всі теми, властиві цим вільнодумцям - негативний вплив авраамічних релігій на сучасне суспільство, необхідність заміни релігії наукою, відшукування природних підстав людської моралі, заперечення нематеріальної душі. Разом з тим, він приділяє особливу увагу ідеям і концепціям сучасної фізики в питанні критики існування Бога. Роботи Стенджера складають ще одну грань багатогранного феномену «нового атеїзму».

Далі важко не згадати ще одного з чотирьох «вершників атеїзму» Крістофера Хітченса, який відрізнявся своєю відвертістю й емоційністю у подачі своїх думок. Крістофер Хітченс - один з найвпливовіших інтелектуалів нашого часу, світський гуманіст, письменник, журналіст і публіцист. Він прославився різкою і переконливою критикою Рональда Рейгана і Білла Клінтона, був професором факультету журналістики Каліфорнійського університету Берклі, як запрошений професор читав лекції в Новій школі в Нью-Йорку.

В молодості Хітченс перебував під впливом лівих ідей і до кінця своїх днів характеризував себе як марксиста. У 1960-ті він різко критикував війну у В'єтнамі, в знак протесту покинув Лейбористську партію (в якій перебував з 1965 по 1967 рік), публікувався в журналі «Міжнародний соціалізм», який видавала ультраліва група «Міжнародні соціалісти» (яка існує до цих пір під назвою Соціалістична робітничка партія). Серед кумирів Хітченса був Че Гевара. Згодом він порвав з лівим рухом і став його критиком; одним з поворотних пунктів був 1989 рік, коли іранський державний діяч Хомейні видав фетву, в якій засудив британського письменника Салмана Рушді за його роман «Сатанинські вірші» до смертної кари, через розгорівся неабиякий міжнародний конфлікт. З тих пір Хітченс критикує лівих в числі іншого за їх терпимість по відношенню до радикального ісламізму. Хітченс часто вживав термін «ісламофашизм» (або «фашизм з ісламським обличчям») і різко висловлювався про ісламських екстремістів.

Як й всі інші вершники, Хітченс вирішив, що потрібно негайно починати антирелігійну полеміку саме після терактів 11 вересня 2001 року. Його фундаментальні заперечення проти віри і непримиренність з усіма релігіями зводяться до невблаганної переконаності: «Релігія отрує все, до чого торкається». Так й була названа його одна з найпопулярніших книг, яка вийшла у 2007 році «Бог не великий: Як релігія все отрує». За цю книгу він 2007 році був номінований на «Національну книжкову премію»[30].

У книзі публіцист критикує релігію і стверджує, що релігія пропагує насилля, нетерпимість, расизм, фанатизм, упередженість та вкорінює невігластво людства. Хітченс, в тому числі, аналізує факти з Біблії та піддає їх критиці, проводячи у приклад феномени з сучасного життя, наукових фактів, публікацій. У своїй критиці релігії Хітченс

концентрується на декількох, на його думку, основних помилках релігії, а саме:

- Релігія цілеспрямовано спотворює уявлення людей про навколишнє середовище та світ загалом.
- Релігія вимагає підкорення природи людини вигаданим шкідливим нормам та правилам.
- Релігія породжує насилля, придушує прагнення людини до свободи.
- Релігія вороже ставиться до раціональної оцінки подій і вимагає сліпої віри.

Історик філософії і релігії Ентоні Готтліб так характеризує цю книгу і її автора: «прихильників ідеї божественного створення світу він називає «селюками». Теологія Паскаля, на його думку, «близька до злиденності». Докази відомого англійського християнського письменника і мислителя Керола Льюїса Хітченс вважає «такими жалюгідними, що вони не піддаються опису». Кальвін, за його висловом, «садист, мучитель і вбивця», буддистські заповіді «схожі на авто-пародії», іслам - «чистий плагіат», а творець псалмів цар Давид - «безсовісний бандит». Іноді в книзі Хітченса незрозуміло, де закінчується дослідження і починається мізантропія» [2].

На основі критичного розбору заповідей Мойсея Хітченс запропонував свій варіант морального кодексу:

1. Не засуджуйте людей на основі їх національної приналежності чи кольору їх шкіри.
2. Навіть не думайте про те, щоб володіти іншими людьми як приватною власністю.
3. Зневажайте тих, хто використовує насильство або погрози в сексуальних відносинах.
4. Соромтеся і плачте, якщо ви посміли образити дитину.

5. Не засуджуйте людей за їх вроджені риси (Для чого Бог створив стільки гомосексуалів, якщо їх доля - лише муки і зникнення).
6. Пам'ятайте, що ви теж тварина, і тому залежите від навколишньої природи. Думайте і робіть відповідно.
7. Не сподівайтесь, що зможете уникнути покарання, якщо для пограбування ближніх ви використовуєте не насильство, а обман.
8. Вимкніть свій клятий мобільник (ви не уявляєте, як ви всім набридли своєю балаканиною).
9. Засуджуйте всіх джихадистів і хрестоносців, тому що вони всі злочинці-психопати з огидними забобонами і пригніченою сексуальністю.
10. Відмовтеся від будь-яких вірувань, якщо вони суперечать цьому кодексу (інакше кажучи: не будуйте свою мораль на кам'яних скрижалях).

26 листопада 2010 Хітченс прийняв участь в «дебатах Мунка», де він обговорив проблеми релігії з колишнім британським прем'єр-міністром Тоні Блером, який з англіканства перейшов до римського католицизму. Блер стверджував, що релігія - сила для користі, в той час як Хітченс був проти нього. Результати на веб-сайті Дебатів Мунка показали, що 56 відсотків голосів підтримали положення Хітченса перш, ніж почути дебати, з 22 відсотками за положення Блера, і не визначилось приблизно 21 відсоток. Після дебатів виборці схилилися більше до Хітченса, давши йому 68 відсотків проти 32 у Блера [28].

Видання «Радіо свобода» характеризує його так: «Вихований в школі традиційної британської журналістики, він з майже релігійним завзяттям ставився до фактів, відчуваючи себе вільним лише в їх жорсткої клітці. Істинно вільний розум стає таким лише дотримуючись достовірного - в цій максими не тільки природа дивовижною свободи і незалежності Хітченса-коментатора політичної та літературної життя, а й джерело його

безбожництва. Існування Бога ні перевірити, ні довести з фактами на руках неможливо, тому існування релігій так дратувало Крістофера Хітченса. Тут він не знав упину, назвавши, наприклад, знамениту матір Терезу «фанатичною албанською карлицею»[4].

Крістофер Хітченс помер 15 грудня 2011 в Онкологічному центрі Андерсона в Х'юстоні. Згідно Ендрю Саллівану, його останні слова були «Крах капіталізму» [31].

І нарешті, останній з «вершників атеїзму» Деніел Клемент Деннет. На відміну від інших вершників, американський філософ не прославився на весь світ своїм антирелігійним бестселлером, але й без того зробив великий внесок у феномен «нового атеїзму».

Деніел Клемент Деннет - американський філософ-аналітик, який розробляє функціоналістську концепцію свідомості. Закінчив Гарвардський університет, навчався в Оксфордському університеті (доктор філософії з 1965), в 1965-70 асистент професора філософії в Каліфорнійському університеті, в 1971-75 - в університеті Тафта. В 1975-85 - професор філософії університету Тафта, з 1985 - директор Центру когнітивних наук в цьому ж університеті. Почесний професор мистецтва і наук, співредактор журналу «Behavioral and Brain Sciences».

Надихнувшись ідеями Докінза в «Егоїстичному гені», у Деннета виникає ідея, що проблеми свідомості, будучи і без того важкими, ускладнюються ще двома речами: тривогою про свободу волі і про Бога. Так як багато людей вирости з вірою в безсмертну душу і переконанням, що мораль залежить від наявності душі і Бога, матеріалістичні погляди Деннета на свідомість зустріли ворожість. Це і спонукало його «зруйнувати чари», писати книгу про те, як релігія затуманює голови багатьом людям, не даючи сміливо дивитися в обличчя важким проблемам свідомості. Всі погляди філософа з питань свободи волі і релігії впливають з його теорії про свідомість, обмеження мозку і розвитку

розуму. А саме, він відштовхується від еволюційної теорії свідомості та культури. Релігія як мем служить адаптивній функції свідомості і тому є природним явищем. У своїй книзі «Порушення заклинання: Релігія як природний феномен» (2006) Деннет прагне обґрунтувати шкідливість такого небезпечного мема, як релігія. Книга спрямована на те, щоб розкрити людям очі на місце релігії в сучасному світі, і має агітаційний характер. Автор закликає читачів до раціонального діалогу на тему релігії і наполягає на необхідності боротьби з радикальними її проявами.

Деннет пише про те, що є два типи віруючих: ті, хто вірить в Бога, і ті, хто вірить в віру. Багатовікова еволюція релігійних уявлень в розумах людей привела до того, що багато релігійних адептів насправді вірять не в початковий об'єкт віри, тобто Бога, а скоріше в саму релігію як сукупність догматів і ритуалів. Такі люди залишаються глухі до аргументації не тому, що їх віра або любов до Бога сильна, а тому, що вони вже давно переклали обов'язки по розумінню релігії на плечі священнослужителів і відмовилися від її аналізу зовсім. Він бачить причину такої замаскованої віри в бажанні уникнути конфліктів на релігійному ґрунті, в яких віруючі будуть змушені вести себе нетолерантно. Автор наводить як приклад епоху інквізиції в релігійній Європі.

«Багато людей вірять в Бога. Багато людей вірять в віру в Бога. У чому різниця? Люди, які вірять в Бога, впевнені в тому, що він існує, і щасливі, тому що Бог - саме чудове з усього, що у них є. Люди, які крім цього вірять в віру в Бога, впевнені в тому, що віра в Бога існує (хтось сумнівався?), і вважають, що це добре і віру потрібно активно заохочувати і насаджувати всюди, де тільки можливо: ах якби віра в Бога була більш поширена! Людина повинна вірити в Бога. Людина повинна прагнути вірити в Бога. Людина повинна турбуватися, виправдовуватися, відчувати незадоволеність і навіть провину, якщо раптом зрозуміє, що не вірить в Бога. Це неправильно, але іноді трапляється»[32, с. 45].

Книга Деніела К. Деннета «Руйнуючи чари: релігія як природне явище» - це, перш за все, заклик до конструктивного діалогу між прихильниками релігії і науки. Будучи активним дослідником феномена релігії, Деннет не намагається довести свою точку зору або переконати кого-небудь відмовитися від релігійних помилок за допомогою наукової аргументації - він вказує на глухий кут, в якому знаходяться учасники подібних суперечок, і пропонує ключ до виходу з нього. Це десакралізація релігії, позбавлення від уявної установки про неприпустимість порушення питань про неї і заохочення її всебічного вивчення.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши ідеї «нових атеїстів», можна з упевненістю заявити, що даний рух має неабиякий успіх в західному медіапросторі. Завдяки найжахливішому теракту в історії Сполучених Штатів Америки, здійсненому ісламськими фундаменталістами, інтелектуальна еліта Західної Цивілізації миттєво зреагувала й почала наносити глобальну контратаку по релігії в цілому. Завдяки неабиякій сміливості й риторичному таланту «нових атеїстів», вони швидко почали відвойовувати аудиторію й отримувати тисячі погроз в свою адресу, що ще більше запалювало серця інтелектуалів, які навіть не могли уявити себе в ролі основних представників антирелігійного дискурсу на початку нового тисячоліття. Вчені, культурні й медійні діячі, професори провідних університетів США й Європи спрямували свою інтелектуальну силу в одне русло - ненасильницьку боротьбу з релігійним невіглаством, яке, на їх думку, зайшло надто далеко.

Згодом після теракту 11 вересня 2001 року, одна за іншою, в світ почали виходити книги атеїстичного формату, які досить швидко завойовували перші місця в рейтингах англомовних читачів. Як пізніше підмітили критики, ідеї «вершників атеїзму» - Річарда Докінза, Сема Харріса, Деніела Деннета та Крістофера Хітченса зовсім не нові, але тим не менше їх імена продовжували згадуватись в інформаційному просторі. Широка західна публіка (особливо американська) вперше зіткнулася з масовою атеїстичною літературою. Атеїзм перестав бути надбанням вузького кола інтелектуалів: бестселери «нових атеїстів» почали продаватись абсолютно всюди. Науковці почали розповідати важкі непопулярні речі простими словами, що саме в той момент отримало колосальну підтримку з боку відкритого постіндустріального суспільства.

Очевидно, що феномен «нових атеїстів» всього лише реактивна хвиля, відголоски якої ледве можна почути в наш час. Але науково-популярні праці, особливо «Ілюзія Бога» Докінза й безліч публічних дискусій між релігійними представниками і «новими атеїстами» виростило ціле покоління вільнодумців, які, до речі, не всі ідентифікують себе як атеїсти.

За що з впевненістю можна подякувати «вершникам» - так це за те, що вони почали виносити дискусію про релігійну віру і питання існування Бога в маси. Навіть в такій секулярній країні, як Сполучені Штати більшість населення все ще слідує релігійним традиціям й безліч релігійних організацій продовжують здійснювати тиск на освітню й наукову сферу, заперечуючи теорію еволюції й Великого Вибуху. «Нові атеїсти» запускають в англomовне суспільство нові вільнодумчі ідеї й відкрито захищають свій атеїстичний світогляд.

Таким чином, важлива функція «нового атеїзму» полягає не лише в удосконаленні та поширенні атеїстичного світогляду, а також у підвищенні самоповаги тих вільнодумних, які до цього відчували себе інтелектуальними маргіналами суспільства, яке складається в основному з прибічників релігійного світогляду. «Новий атеїзм» породжує не тільки дискусії з представниками різних релігій (головним чином європейського християнства). Він сприяє кращому осмисленню вільнодумцем свого місця і ролі в сучасному суспільстві. «Нові атеїсти» хочуть показати суспільству, що критика релігії в секулярному суспільстві - цілком нормальний й закономірний процес, тому що в сучасному світі релігійна організація майже нічим не відрізняється від фармацевтичної або нафтової, окрім «ілюзій».

Ще одна цікава ідея, яку просовують вільнодумці - це сила й незалежність власного «Я». Атеїсти наголошують, що релігія захищає людину від відповідальності за свої вчинки, що знесилює її і, в деякій мірі,

послаблює особистість, роблячи її інфантильною покладаючись на Бога. Річард Докінз в своєму беззаперечному бестселері «Ілюзія Бога» розкриває всю суть свого світогляду в кількох реченнях: «Критика релігії звільняє людину від ілюзій, щоб вона мислила, діяла, будувала свою дійсність без ілюзій, як справжня розумна істота. Щоб вона оберталася навколо себе самої і свого дійсного сонця. Єдине справжнє можливе звільнення людини від ілюзій є звільнення з позицій тієї теорії, яка оголошує вищою сутністю людини саму людину, а не ілюзорної практикою такого звільнення».

Яка ж доля «нового атеїзму» в Україні? Питання досить дискусійне. На даний момент атеїстичні ідеї в Україні після розпаду Радянського Союзу досить маргінальні й непопулярні. Традиційна церква відвойовує назад панівне становище в суспільстві, особливо після проголошення незалежності Православної церкви України, спираючись на підтримку держави.

Дивлячись на досвід «нових атеїстів», який виник як реакція на поширення релігійного фундаменталізму й екстремізму, завдяки потужній західній інтелектуальній еліті й відкритого суспільства до вільнодумних й науково-популярних ідей, можна із впевненістю сказати, що у нашій країні важко в даний момент уявити собі таку картину. З іншого ж боку, не дивлячись на статистичні дані, які говорять, що більше 80% українців вважають себе віруючими, нове вільнодумне покоління максимально відкрите до нових західних ідей, тому вірогідність поширення ідей «нового атеїзму» при особливих умовах набагато вище, ніж, наприклад в Російській Федерації, де критика віруючих може переслідуватись законом.

Отже, «новий атеїзм» - це реактивна хвиля атеїстичного підйому у зв'язку з особливими подіями в англomовному суспільстві, й сподіватися на глобальні зміни спираючись на цей рух не варто. Хвиля антирелігійного дискурсу в західних ЗМІ з кожним роком спадає, але зі впевненістю можна

сказати, що «новий атеїзм» надихнув ціле покоління вільнодумців й залишив виключно позитивний слід в сучасній історії вільнодумства. Тому вірогідність переродження й поступовий розвиток ідей «вершників атеїзму» у майбутньому досить висока.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ:

1. Докинз Р. Бог как иллюзия / Издательство КоЛибри, М., 2008. — 560 с.
2. «Конец веры». Безбожники в Америке [Электронный ресурс]. Режим доступа:<https://www.svoboda.org/a/419225.html> - Назва з екрану.
3. Новые атеисты [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://foma.ru/novyie-ateisty.html>- Назва з екрану.
4. Последняя уловка Криса Хитченса [Электронный ресурс] <https://www.svoboda.org/a/24424000.html> - Назва з екрану.
5. Трактат атеології. Фізика метафізики / М. Онфре ; пер. з фр. та наук. ред. А.Рєпи.- К.: Ніка-Центр, 2010. -216 с.
6. Харрис С. Конец веры. Религия, террор и будущее разума пер. Михайло Завалов, вид. Эксмо, 2011. - 496 с.
7. Bullivant S. The New Atheism and Sociology: Why Here? Why Now? What Next? // Religion and the New Atheism: A Critical Appraisal / ed. by Amarnath Amarasingam. Leiden: Brill, 2010 - 253 p.
8. The Four Horsemen review - whatever happened to 'New Atheism'? - [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.theguardian.com/books/2019/jan/31/four-horsemen-review-what-happened-to-new-atheism-dawkins-hitchens> - Назва з екрану.
9. The Church of the Non-Believers [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.wired.com/2006/11/atheism/> - Назва з екрану.
10. Harris S. The Moral Landscape: How Science Can Determine Human Values. N.Y., 2010 – 304 p.
11. Harris S. Letter to a Christian Nation. N.Y., 2006 - 91 p.
12. Dawkins R. A Devil's Chaplain: Reflections on Hope, Lies, Science, and Love. Boston, 2003 – 263 p.
13. Dawkins R. Climbing Mount Improbable. N.Y.; L., 1996 – 352 p.

14. The Dawkins Delusion?» By Alister McGrath and Joanna Collicutt McGrath [Электронный ресурс]. Режим доступа:<http://www.ivpress.com/cgi-ivpress/book.pl/review/code=3721>- Назва з екрану.
15. Science and Religion in the Twenty-First Century. - Russell ReManning. - 118 p.
16. Ruse M. «Curb your enthusiasm». 2012. - 274 p.
17. Baggini J. The New Atheist Movement is destructive. 2009. – 119 p.
18. Stout J. Presidential Address: The Folly of Secularism. 2007. – 533 p.
19. The 100 best nonfiction books: No 10 – The Selfish Gene by Richard Dawkins [Электронный ресурс]. Режим доступа:<https://www.theguardian.com/books/2016/apr/04/100-best-nonfiction-books-10-selfish-gene-richard-dawkins> - Назва з екрану.
20. Gentle rottweiler: Laurie Taylor interviews Richard Dawkins [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://newhumanist.org.uk/1521> - Назва з екрану.
21. Cornwell J. A question of respect [Электронный ресурс]. Режим доступа:<https://www.thetimes.co.uk/article/a-question-of-respect-rcrrtk67j9>- Назва з екрану.
22. Author Richard Dawkins Comments on 9/11 [Электронный ресурс]. Режим доступа: ontology.buffalo.edu - Назва з екрану.
23. Dawkins Says God Is Not Dead, But He Should Be [Электронный ресурс]. Режим доступа:<https://www.thecrimson.com/article/2006/11/1/dawkins-says-god-is-not-dead/> - Назва з екрану.

24. Atheist Bus Campaign [Электронный ресурс]. Режим доступа:https://en.wikipedia.org/wiki/Atheist_Bus_Campaign - Назва з екрану.

25. Dawkinsia [Электронный ресурс]. Режим доступа:<https://en.wikipedia.org/wiki/Dawkinsia> - Назва з екрану.

26. Richard Dawkins [Электронный ресурс]. Режим доступа:<https://goo.su/14gM>- Назва з екрану.

27. Baquiast, Jean-Paul. Traité d'athéologie (фр.) // Automates intelligents. [Электронный ресурс] <http://media.automatesintelligents.com/biblionet/2005/fev/atheologie.html>- Назва з екрану.

28. Religion [Электронный ресурс]. Режим доступа:<https://munkdebates.com/debates/religion> - Назва з екрану.

29. Дэнниэл Дэннет [Электронный ресурс]. Режим доступа:<http://brights-russia.org/enthusiast-worldwide/daniel-dennett.html> - Назва з екрану.

30. 'The End of Faith': Against Toleration [Электронный ресурс]. Режим доступа:www.nytimes.com - Назва з екрану.

31. Hitchens' Last Words: 'Capitalism, Downfall' [Электронный ресурс]. Режим доступа:www.newser.com - Назва з екрану.

32. Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon (Penguin Group 2006) D. Dennett p. 45